

FRANCISZEK SŁAWSKI

Kraków

POLSKIE POTĘGA, POTĘŻNY

Podstawowe znaczenie *potęgi* to 'siła, moc'. A. Brückner pominął ten wyraz w swoim *Słowniku etymologicznym języka polskiego*, choć jest to dziś wyraz niemotywowany. Odczuwa się związek znaczeniowy z przymiotnikiem *potężny*, *tęgi*, ale szczegóły budowy i podstawa derywacyjna nie są jasne.

Wszystko wskazuje na to, że wyraz *potęga* powstał w ostatniej ćwierci XVI w. Nie jest zaświadczony w *Słowniku staropolskim*, a w materiałach do *Słownika polszczyzny XVI wieku* mamy tylko 1 przykład z Ł. Górnickiego (*Rozmowa Polaka z Włochem*, 1587): "[...] siła familey iednego Herbu używają, nie dla tego, żeby się z iedney krwi rozrodzili, ale że się do Herbow dla *potęgi* kupili". W XVII w. wyraz jest już dobrze znany. G. Knapski w swoim *Słowniku* odsyła *potęga*, *potężność* v. moc. Ma też oppositum *niepotęga* = niepotężność, nieudolność, słabość.

Przymiotnik *potężny* 'wyróżniający się mocą, siłą' dobrze zaświadczony jest od XVI w. (choć nie ma go w *Słowniku Mączyńskiego*). W materiałach do *Słownika polszczyzny XVI wieku* znajdujemy m.in. przykłady z Ł. Górnickiego, B. Paprockiego, J. Wujka, M. Bielskiego. Już w *Słowniku staropolskim* mamy wyjątkowo zaświadczone adverbium *potężnie* 'z wielką mocą, cum magna vi'. Lepiej niż *potęga* zaświadczona jest począwszy od XVI w. synonimiczna *potężność* (np. u Ł. Górnickiego, B. Paprockiego, J. Wujka, znane też G. Knapskiemu). Jeszcze częstsze w XVI w. było oppositum *niepotężność* (też u G. Knapskiego).

Wydaje się, że bezpośrednią podstawę wyrazu *potęga* stanowi przymiotnik *potężny*. Sufiks *-a* tworzył już w języku prasłowiańskim abstrakta przede wszystkim odprzymiotnikowe, szczerzątkowo zaświadczone. Dobrze natomiast poświadczony są nomina postverbalia z tym sufiksem od czasowników prefigowanych. Spotyka się również już w języku prasłowiańskim abstrakta na *-a* derywowane od przymiotników, zaświadczone też w języku polskim, np. *odwaga* : *odważny*, *powaga* : *poważny*, *uwaga* : *uważny*.

Jaka jest jednak etymologia przymiotnika *potężny*? Nie ulega wątpliwości, że należy on do rodziny przymiotnika *tęgi* 'gruby; duży', przen. 'dobry, zdolny, dzielny' dobrze zaświadczonego od XVI w. (kontynuuje psł. *tęgъ*). W *Słowniku* J. Mączyńskiego poświadczony jest 8 razy. Oznacza 'silny, krzepki, mocny', też w znaczeniu przenośnym 'dobry, wielki'. Warto dodać, że stare abstractum od tego przymiotnika *tęgość* było w staropolskim synonimem *potęgi*, oznaczając 'moc, krzepkość' (u J. Mączyńskiego 'nervositas, energia').

Wszystko wskazuje na to, że *potężny* (a może i *potęga*?) jest derywatem utworzonym przez najproduktywniejszy słowiański sufiks przymiotnikowy *-ny* (< -ѣнь) od wyrażenia *po tęgu* 'tego, silnie, mocno' tak jak np. stpol. *potemny* 'dogodny, wczesny' od stpol. *potemu* (dziś dial.) 'stosownie do tego, dogadzając temu' (np. u G. Knapkiego *potemny* = *który potemu jest komu*).

Wyrażenia przysłówkowe złożone z przyimka *po* z celownikiem przymiotnika czy zaimka oznaczające miarę, sposób dobrze zaświadczone są w języku polskim. Do dziś zachowane są np. *po polsku*, *po niemiecku* (typ częsty już w XV w.), *po mału* (już u J. Mączyńskiego), *po prostu* (również już u J. Mączyńskiego). W staropolszczyźnie konstrukcje te były częstsze w związku z w ogóle szerszym łączeniem się *po* z dativem. W XV w. np. zaświadczone jest też *po le(k)ku* 'lekkie', u Mączyńskiego *po próznu* 'próżno'. Tego rodzaju formacje przysłówkowe są niewątpliwie dziedzictwem prasłowiańskim. Z języka starocerkiewnego mogą przytoczyć np. *po skǫdu* 'biednie, skąpo, nie wystarczająco' (Kodeks Supraski): *skǫdъ* przymiotnik 'biedny, będący w niewystarczającej ilości' (por. pol. *szczędzić, oszczędny*).

ZU POLNISCHEN WÖRTERN *POTĘGA*, *POTĘŻNY*

Z u s a m m e n f a s s u n g

In dem Aufsatz wird die Etymologie der Wörter *potęga* und *potężny* behandelt. Das Wort *potęga* ist im 16. Jh. als ein deadjektivisches Derivat von *potężny* entstanden. Das Suffix *-a* diente schon im Urslawischen zur Bildung hauptsächlich der stammabgeleiteten Abstrakta. Im Urslawischen sind auch deadjektivische Abstrakta auf *-a* anzutreffen, was im Polnischen durch *odwaga:odważny*, *powaga:poważny* bezeugt wird. Das Adjektiv *potężny* ist im 16. Jh. gut bezeugt. Es wurde durch das produktivste slawische Adjektivsuffix *-ny* (-ѣнь) von Präpositionalverbindungen *po tęgu* (mächtig, stark) gebildet. Ausdrücke dieser Art sind im Polnischen gut bezeugt (*po polsku*, *po niemiecku*) – sind häufig schon im 15. Jh. anzutreffen: *po prostu* (im Wörterbuch von Mączyński). Im Altpolnischen trat die Präposition *po* häufiger als heute im Dativ auf, z.B. *po le(k)ku* 'leicht'; *po próznu* 'vergeblich'.

Übersetzt von E. Krukowska